

'AHLAK' ÜZERİNE NOTLAR (Uygulamalı)

ERDOĞAN YILDIRIM*

ÖZ

Günümüzde giderek yaygınlaşarak kullanılan etik kavramı ve onunla sonlanan isim tamlamaların analitik bir temelden yoksundur. Doğrusu Türkçe'ye 'ahlak' olarak çevrilmesi gereken günümüz 'etik' söylemlerinin analizi Hegel'in Kant eleştirisinde olduğu gibi bu alanın iki farklı kavramla ele alınması gerekliliğini ortaya koyar. Buna göre, insanın içsel akıl yürütmesi sonucu sahip olduğu iyi-kötü bilgisi olarak ahlak (*moralität*) ve toplumsal yaşayıştan doğan kurallar dizgesi olarak kendisini gösteren töre (ya da töresel yaşam, *ethic* veya *Sittlichkeit*) arasında ciddi bir ayrım vardır. Bu ikisinin karıştırılması ve ahlakın töresel yaşamın gerçekleri aleyhine önplana çıkartılması gerçekçi olmamasının ötesinde felsefi, hukuki ve siyasi açıdan ciddi sorunlar doğurur.

Anahtar kelimeler: ahlak, töre, töresel yaşam, hak, kalıcı barış

CONSIDERATIONS ON MORALITY

ABSTRACT

The concept of ethic and compound concepts ending with it that acquire increasing popularity in our contemporary world are missing any analytical ground. A preliminary analysis of the concept of ethic shows that indeed we need two close but quite different concepts in approaching this field as one can see in Hegel's critique of Kantian conceptualization. According to Hegel, there is a serious need to differentiate between morality (*moralität*) understood as the knowledge of good and evil acquired through inner reflection and ethic (ethical life, *Sittlichkeit*) as set of rules of conduct arisin from the actuality of the social life. Any confusion in this differentiation will inevitably lead to the emergence of grave difficulties in theoretical, juridical, political and social life in addition to its being unrealistic.

Key words: morality, ethic, ethical life, right, perpetual peace

Etik son zamanlarda üzerinde çok fazla durulan bir konu. Etik sözcüğü önce avukatlık, gazetecilik, doktorluk gibi uygulayıcılarının ahlaki (moral) anlayışlarının mesleğin icrasında özel bir öneme sahip olduğu düşünülen alanlarda ortaya çıkarak gündelik yaşantımıza girdi. Bu seriye bilimsel araştırmalarda (ve özellikle de sosyal bilim araştırmalarında) söz konusu edilen araştırma etiği kavramını da ekleyebiliriz. Ancak, son yıllarda etik sözcüğünün giderek gündelik yaşantımızın

* Dr., ODTÜ Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara, TÜRKİYE.

hemen her alanında sonuna 'etik' eklenmiş isim tamlamaları şeklinde karşımıza çıkmasını biraz da şaşırarak izlediğimiz söylenebilir: İş etiği, şirket etiği, bankacılık etiği, toplumsal etik, küresel etik, *hacker* etiği, siyaset etiği, vatandaşlık etiği bunlardan sadece birkaçı. Üniversitelerde açılan uygulamalı etik merkezlerini de bu etik erezyonunun bir parçası olarak görmek mümkün. Öyle anlaşılıyor ki, insanlık içine girdiğimiz 21. yüzyılda etik konusunda bazı sıkıntılar yaşıyor. Peki, etiğin bu yeniden keşfi ve ona atfettiğimiz yeni önemin kaynağı nedir ve bu uygulamalı etik 'projesinin' genel olarak toplumsal yaşamın —yeniden— düzenlenmesinde ve özel olarak da sosyal bilimlerde (ya da daha genel bir tanımlamayla beşeriyatta) herhangi bir geçerliliği ve etkisi olabilir mi?

Bu sorulara cevap verebilmek için önce *bu* üzerinde konuştuğumuz 'etik'in ne olduğu sorusuna cevap vermek gerekir. Bilindiği gibi etik ya da —yukardaki isim tamlamalarında kullanıldığı anlamıyla— moral (Almanca *Moralität*) düşünce tarihinin insanlığın en eski zamanlarına kadar uzanır. Bu konuda ilk sistematik yazılar Plato ve Aristo'nun eserlerinde karşımıza çıkarlar. Plato eserlerinde 'mutlak bir iyiye' gönderme yaparak bilgeliği iyi ve kötünün bilgisi ve iyiye göre yaşama prensibi olarak açıklar. Buna karşılık Aristo *Nikomakus'a Etik*'inde (1985) bir yandan 'mutlak iyi' kavramını reddederken diğer yandan da etik (*ethos*) sözcüğünün değişik kullanımlarını insanların gündelik yaşantılarında kendiliğinden ortaya çıkan davranış alışkanlıkları ya da bunların toplamından oluşan karakter olarak kullanmayı tercih eder. Görülüyor ki her iki durumda da benzer sözcüklerin kullanılmış olmasına rağmen kavramlara yüklenen anlamlar birbirlerinden oldukça farklıdır. Birincisi insanın kendi *içinde* (*internal*) bir düşünme ve kavrama sürecine işaret ederken, Aristocu anlamıyla etik insanların sosyal yaşantıları içinde birbirleriyle dostane ya da düşmanca karşılaşmalarından (karşı karşıya gelmelerinden, zıtlaşmalarından, güçlerini dengelemelerinden) doğan sosyal bir olgu olarak belirlenir. Bu nokta da biz de Hegel (1996: 63) gibi durup, şimdiye kadar Türkçe ahlak kavramına denk gelen iki sözcük arasında —sözcüklerin etimolojik kökenleri bize bu konuda yardım etmediği için— rastgele bir seçim yaparak bu farkı felsefede (idarecilik ya da yöneticilikte değil) iki farklı sözcükle ifade etmeye çalışalım.

Plato'dan beri işaret edilen idealaların, tanrısal sezisi/aklın, doğa ya da doğal aklın içsel bir süreç sonunda vakıf olduğu iyi-kötü bilgisini bu yazıda 'ahlak' (*morality*) sözcüğüyle karşılayacak olursak, bu durumda Aristo'nun kullanımında toplumsal olarak belirlenen *ethos* sözcüğünü 'töre' (*ethic*, ya da Hegel'in Almanca tercih ettiği gibi *Sittlichkeit*) ve bunun bilgisini de 'törebilim' (*ethics*) olarak karşılamak mümkün. Sonuç olarak, her iki durumda da ortaya çıkan ahlak ya da töre insan davranışlarını ve bunların toplum tarafından kabul edilebilirliğini (yani iyi ve kötü davranışlar olarak) belirleyen kurallar dizgesi olarak anlaşılabilir. An-

cak, bu ikisi arasından sonuçları bakımından çok önemli olan bir köken farkı vardır. Ahlak, ortaya çıktığı alan olarak insanın içselliğini vurgularken, töre düşüncesi daha çok insan dışsallığı hatta, insanlar-arasılık üzerine kurar kendisini. Şimdi birbirine karıştırılma olasılığı çok yüksek olan bu iki farklı anlayışı ve insan ilişkilerini düzenleyen kuralları bunlardan herhangi biri üzerine kurma çabalarının doğuracağı farklı sonuçları irdelemeye çalışalım.

Davranış kurallarını ahlak (*moralität*) üzerine kurma çabalarının en ünlüsü ve belki de en başarılısı Kant'ın *Ahlak Üzerine Dersler* (1963), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (1956), *Pratik Aklın Eleştirisi* (1975), *Ahlak Metafiziği* (1991) gibi hacimli eserleriyle "Kozmopolitan Niteyle Bir Evrensel Tarih Fikri" (1983), "İnsanlık Tarihinin Spekülatif Başlangıcı" (1983), "Kuramda Doğru Ama Pratik Kullanımı Yok" Deyişi Üzerine" (1983) ve "Kalıcı Barış" (1983) gibi daha kısa ama daha az etkili olmayan bir dizi makale çerçevesinde ortaya çıkar. Burada bütün bu eserlerin üzerinde tek tek duracak değiliz, sadece kısa ve genel bir bakışla yetineceğiz. Kant, ahlak felsefesine özne olarak 'mutlak özgürlüğe' sahip bir istenç belirleyerek başlar işe. Başlangıçta istencin sahip olduğu bu 'mutlak özgürlük' herhangi bir birlikteliği (toplumsallığı) olanaksız kılacağından sınırlandırılması gerekir. Akıl sayesinde 'mutlak özgürlüğünden' kurtulması gerektiğini anlayan özne, sınırlandırmanın amaç ve araçlarını da gene kendi içinde bulur ve 'ahlaki buyruğu' bilir ve anlar. Burada ilginç olan, Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde pek değinmediği ama yukarıda sözünü ettiğimiz makalelerinde bolca bahsettiği aklın insan ve yüce varlık (ya da Allah) arasında bir köprü vazifesi görmesi fikridir. Buna göre, insanın akli kendisinden menkul bir özellik olmaktan çok, İlahi aklın insana yansıması sonucu sahip olunan bir özelliktir. Böylece, ilahi akıldan pay sahibi olan insan bu akli kullanarak, ona iyi ve kötünün bilgisini sağlayacak ve başlangıçtaki 'mutlak özgürlüğünü' 'nesnel'¹ zorunluluklar çerçevesinde kısıtlandırarak bir araç elde etmiş olur. İnsan davranışlarının bu şekilde iç-ten (ya da ilahi bağlantıdan) gelen bir buyrukla sınırlandırılması ise başlangıçtaki 'mutlak özgürlüğe' karşılık 'gerçek özgürlüğe' kavuşmasını sağlar insanın. Artık kendi aklının bulmuş olduğu 'ahlaki buyruk' aracılığıyla davranışlarını kendi kendisine bir zorunluluklar dünyasında kısıtlayan ve düzenleyen insan —dış dünyanın hukuk kuralları da gene aynı kaynaktan bilgilenebilir olduğundan— dışsal bir zorlamaya maruz kalmaksızın önce toplumu ve daha sonra da kalıcı barış aracılığıyla kozmopolit bir dünya düzenini kurmayı başarabilir. Bütün bunlardan amaçlanan ise insanın kendisini güdülerinin egemen olduğu 'hayvani' yanından

¹ 'Nesnel' olmasının sebebi iyi ve kötü düşüncesinin ve ona bağlı olarak 'ahlaki buyruk'un insan aklının bir icadı olmayıp, insanın sahip olduğu akıl sayesinde 'Tanrısal akıl'dan edindiği bir görüş olmasıdır. Dolayısıyla 'ahlaki buyruğun' nesnellığı tamamen onun tanrısal kökenli olmasından kaynaklanır, yoksa burada daha sonraları pozitivist düşüncenin kurmaya çalıştığı gibi bir özneler arası nesnellik değildir söz konusu olan.

—onu yadsıyarak— arındırması ve aklın (yani onu İlahi Varlığa bağlayan bağı) egemen olduğu daha ‘insani’ bir varlığa dönüşeceği bir evrim sürecinin sonunda tarihin —gene İlahi Varlık tarafından— önceden belirlenmiş olan erekselliğinin gerçekleştirilmesidir. Şimdilik *içselligi*, insanın —onu Tanrısalığa, vicdana ya da daha seküler formlarında sadece *doğaya*² bağlayan— aklını vurgulayan bu bir yaklaşıma ahlak diyelim.

Öte yandan, böylesi bir ahlak felsefesine karşı Hegel’in aklına uyararak (*ethos, ethical life* ya da *Sittlichkeit*) Türkçede daha çok *töre* ve *törebilim* anlamlarını çağrıştırdığımız düşüdüğümüz bir başka davranış kuralları dizgesi ile de karşı karşıyayız. Hegel, *Elements of the Philosophy of Right* (1996: 62) isimli kitabında Kant’ın *içsel* ahlakına karşı dışsal törenin yerini belirler ve bunları birbiriyle ilintilendirirken istenç düşüncesinin gelişmesinde üç aşama olduğundan bahseder ve Kant’ın üçüncü aşamayı oluşturan bütün töresel yaşamı bunlardan ikincisine indirgemekle suçlar. Ona göre, istencin birinci aşaması onun hemen-şimdi olan *harici* varoluşudur ve bu aşamada istenç soyut bir *kişilik* kavramı olarak belirir. İkinci aşamasında istenç, dışsal varoluşundan kendi içine doğru yönelir ve bu yönelişin sonucunda —kısmen *iyi* anlamında içsel, kısmen de *varolan dünya* anlamında dışsal— *evrensel* karşı *özel bireysellik* olarak belirir.³ Aynı yerde Hegel bu durumu şöyle tanımlıyor: “dünya hukuku ve İdea *hukukuna* bağlı olarak —ama sadece *kendi içinde varlığı olan— özel istencin hukuku: ahlak alanı*”. Son olarak da, bu iki soyut anın birlikteliğinden doğan istencin hakikati, yani, hem *içsel* olarak yansıtılmış/düşünülmüş (*reflected*) istençte hem de *dış dünyada* gerçekleştirilen ‘iyi ideası’ndan bahseder Hegel. Bundan kısaca, insanın aklı ile kendisi ve dış dünyada olup bitenleri düşünmesinden doğan bir törel yaşamı anlayabiliriz. Bunun dış dünyanın (yani toplumun) kurumlarıyla olan sıkı bağlantısı birkaç satır aşağıda Hegel’in törel yaşamın kurumları olarak aileden, sivil toplumdan ve devletten bahsetmesiyle daha da vurgulanır.

Burada Hegel’in yukarıdaki alıntıda tırnak içine aldığımız ‘iyi ideası’ fikri ve bunun onun meşhur *Geist*’yle olan ilgisinin yol açtığı ve daha da açabileceği —bize göre— sakıncalı sonuçlardan bahsedecek değiliz. Hegel’den bahsetmemizin nedeni bize toplumsal yaşamı asıl olanaklı kılanın —burada ve başka yerlerde her zaman akılla bağlantılı olarak algılanması gerekmeyen— düşüncenin (*reflection*) insanın *kendi* üzerine (*içsel*) ve *kendi-dışına* (*dış dünya*) yönelmesi olduğu fikrini bize hatırlatmasıdır. Yalnız, kabul etmek gerekir ki, bu düşüncenin arkasına *Geist*’ı koymak bu ikinci yaklaşımı neredeyse birincisinden daha da teh-

² Gariptir ki, biraz zorlandığında hemen bütün doğa felsefesi (*Natural Philosophy*) yaklaşımlarının önce metafiziğe sonra da İlah düşüncesine (çeşitli şekilleriyle) götürdüğü görülecektir.

³ Burada Kant’ın ahlak felsefesinin nasıl insanın *dışsal* hayvaniliğini (fiziksel varoluşunu) aşmaya ve onu aklın egemen olduğu *içsel* bir dünyada kurmaya yöneldiğini hatırlayalım.

likeli hale getirir.⁴ Hegel'in *Geist*'ini elimizin tersiyle bir kenara ittiğimizde ortaya çıkan sonuçun birinci yaklaşımla arasındaki temel fark, birisinin dış dünya, yani toplumsal kurum ve olayları hesaba katmaksızın İlahi destekle nesnelleştirdiği 'belli' bir insanın ahlaki yargılarını evrensel geçerli yargılar olarak öne sürmesine karşın⁵, ikincisinin *dışarıyı* törel dizgelerin oluşmasında bir etken olarak hesaba katması olarak anlaşılmalıdır. Törel dizgenin oluşmasında dış dünyanın, yani öznel-arası dünyanın hesaba katılması ve hatta buna öncelik verilmesi ise, ahlaki olgunluğa erişmiş ya da dinsel olarak ermiş belli bazı 'ayrıcıklı' öznelere *henüz* bu olgunluğa ermekten uzak olduğu düşünülen büyük çoğunluğa ahlak vaaz etmesi tehlikesinden bizleri uzak tutar.

Peki bütün bunların şu bizim yeni moda 'uygulamalı etik'le —hadi artık şunun adını koyalım, yani *ahlakla*— ne ilgisi var diyebilirsiniz. Nihayetinde, günümüzde *trendy* hale gelen ve sosyal alanın giderek her yanını kaplamaya başlayan ve son derece pratik ihtiyaçlardan özellikle yönetim, idare ve (gene yeni moda bir sözcük) yönetim alanlarında ortaya çıkan 'etik' (yani ahlak) söyleminin bu kadar derin felsefi analizlerle ne ortaya çıkış ne de kavramsal düzeyde bir ilgisi yok gibi. Oysa, bu ilk bakışta ortaya çıkıveren ilgisizlik meseleye biraz yakından baktığımızda yerini doğrudan —hem de iki yönlü— bir bağa terk ediyor.

Birincisi, tarihsel olarak ne zaman ortaya yasal (legal, hukuki) çerçevede niteliksel (hadi paradigmatik diyelim) bir değişiklik çıksa, yani önceki yasal düzen köklerinden sarsılıp, yerini yavaş yavaş yeni bir yasal kavramına terk etmeye baş-

⁴ Varılan sonuçlar itibarıyla her ikisinin de tehlikeli olduğunu ama karşılaştırmalı bakacak olursak Kant'ın konumunun Hegel'inkinden daha 'az' tehlikeli olduğu söylenebilir. Birincisinde varılan nokta 'II. Frederick gibi 'aydın' bir efendinin yönettiği uygar toplum, kalıcı barış ve nihayet kozmopolit bir dünya düzeni iken —ama bu düzenin Kant'ta da 'uygar' ulusların önderliğinde ve egemenliğinde kurulacağı unutulmamalı—, ikincisinde milliyetçi unsurların ağır bastığı, vardığı uygarlık seviyesi nedeniyle varoluştaki *Geist*'in geldiği en yüksek seviyeyi temsil eden, biraz da despotik bir Prusya Devleti'dir. Bu nedenle, burada sadece Hegel'in bize hatırlattığı *dış dünyanın* herhangi bir kurallar dizgesinin ortaya çıkışındaki önemini vurgulamakla yetiniyor ve okuru bunun tarihi de oluşturan *Geist*'in evrimine bağlı belirli toplumların '*Folkgeist*'inde tezahür eden bir öz (*essense*) olduğu düşüncesinden uzak durmaya davet ediyoruz.

⁵ Gene bu bağlamda Kant'ın başka yazılarının yanı sıra "Aydınlanma Nedir Sorusuna Cevap" (1983) başlıklı yazısında belirttiği herkesin, hatta büyük çoğunluğun aklını başkalarından bağımsız olarak kullanamadığı, bu nedenle aydınlanmamış olduğu ve bu yüzden çoğunluğun ahlaki buyruğun direktiflerini yerine getirecek kadar akli ve ahlaki olgunluğa erişmemiş olduğu tespitini hatırlayacak olursak, buradan kendiliğinden iyi ve kötüyü çoğunluk için belirleyecek olanların bu olgunluğa erişmiş ancak küçük bir azınlık olduğu kendiliğinden anlaşılır. Zaten kendisi de "Kalıcı Barış"ın ikinci ekindeki 'gizli maddede' ve "Aydınlanma Nedir?"de bu azınlığın tercihen ahlak felsefecisi, hadi onun olamadığı bir durumda da 'aydın' despot olduğunu vurguluyor. Daha da beteri adı geçen yerlerde onun insanlık henüz istenen olgunluğa erişmediği için onun başına bir 'efendi' koyma gerekliliğinden söz etmesidir.

lasa şaşmaz bir şekilde etik söylemlerinin bu yeni çerçevenin ana kavram ve hatlarını belirlemek üzere ortaya çıkması. Yani, aslında söz konusu olan, insanların Kant'ın sözünü ettiği bir içsel buyruğun farkına varmalarını sağlamak değil — böyle bir farkındalık dışardan, başka birisi aracılığıyla sağlanamaz zaten, bu Kantçı şekilde yorumlanan ahlak duygusunun doğasına aykırı—, daha çok halen yeni yeni belirmeye başlayan yeni dışsal —yani onlara dışardan zorlanacak olan— yasal (hukuki) çerçevenin ana hatlarını belirlemekten ibaret. Bu kısaca şu anlama gelir: var olan hukuk kavrayışının meşruiyetini sağlamada yetersiz kaldığı yeni bir iktidarın hazırlanması ve bu yeni iktidarın meşruiyetinin ön koşulu olarak yeni bir hukuki çerçevenin temellerinin atılması. Bu çerçeveyi de yönetim ya da hukukçulardan çok felsefe ve özellikle de metafizik bir ahlak felsefesi kurabilir ancak.

Ahlak felsefesinin 'hak'kı belirlediği ve hukukun bu temelde egemenliği kurduğu düşünülecek olursa bu hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Öyle ya, son zamanlarda etrafımızda uçuşup duran *yeni* kavramlara şöyle bir göz attığımızda dünyamızda ve insan-iktidar ilişkilerinde çok önemli değişikliklerin meydana geldiğini görmemek için kör olmak gerek. Küreselleşme ile kapitalizmin yeni bir safhasına giriliyor, ulus devlet egemenliğini yitiriyor, ulusal hukuklar yeni oluşmaya başlayan küresel hukukun baskısı altında çözülüyor, ulus devletin siyasal biçimi olarak beliren liberal demokrasi anlayışı bırakın dünyanın başka taraflarını demokrasinin beşiği olarak bilinen ülkelerde bile ciddi kriz içinde, uluslararası kurum, şirket ve kuruluşların etkili bir şekilde ortaya çıkması ve bunların var olan siyasal yapıların üzerinde bir hareket serbestisi kazanmaları toplumun genel iradesi ve karar alma süreçleri arasında olduğu varsayılan —aslında metafizik— bağı inkar edilemez ölçüde örseliyor,⁶ dünya ölçeğinde birçok yazar şimdiden bırakın küresel toplumdaki sözetmeyi, giderek küresel devletten ve bunun kuruluşunda Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletlerine ya da Habermas ve Derrida'nın (2003) tanımladığı haliyle esas olarak altı ülkeden (Almanya, İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya) oluşan 'Batı'nın oynayacağı ya da oynaması gereken rolünü tartışıyor. Bir yandan toplumsal örgütlenmenin yukarılarında ulus devlet ve onun hukuku yetersiz kalırken öte yandan da iktidar (sadece devletin aygıtlarıyla değil ama çok daha çeşitli ve etkili yöntemlerle⁷) aşağıya yönelik

⁶ Stein Ringen (2004), bize Avrupa'da demokrasinin içinde bulunduğu kriz konusunda son zamanlarda yapılan ilginç bir çalışmadan bahsediyor. Buna göre, Avrupa'da "yönetişimin seçmenlerin kontrollü altında olduğu demokratik komuta zinciri parçalanmış durumda, ve kamu rızasına dayanan yönetimin dokusu gözlerimizin önünde dağılıyor".

⁷ Bu yöntemlerin neler olduğu konusunda örneğin Foucault'un (1979; 1980a; 1980b; 1980c; 1980d; 1984 ve 1986 gibi) çeşitli metinlerine bakılabilir. Genel olarak bu metinlerde Foucault, biraz da sezgisel bir şekilde, yasanın (yani ulus devlet yasasının) eski etkinliğini yitirdiğini ve giderek bu-

kontrol aygıtlarını yetkinleştiriyor, yaygınlaştırıp sosyal yaşamın derinlerine, daha da derinlere insanın taa içine kadar salıyor.

Böylesi bir ortamda ortaya çıkan bu yeni moda etik söyleminin adında etik ya da ahlak sözcüğü olduğuna bakıp kimse yanılmasın. Burada söz konusu olan şey, yani sosyal alanın —yasanın her zaman nüfuz edip denetleyemediği— daha küçük birimlerinin içine yerleştirilmeye çalışılan ahlak kuralları, *ilahiyatla* şu ya da bu şekilde bağ kurmuş ‘öznenin’ (ahlak felsefesinin iddia ettiği gibi) *içinden* gelmiyor, tersine ona *dışardan* ve *tepeden* dayatılıyor. Tıpkı büyük yazılım şirketlerinin fikir ve sanat eserleri kanunlarını, kurumsallaşmış büyük şirketlerin iş ahlakını, demokratik mekanizmaların iflasıyla artık yönetilenlerin denetiminden tamamen çıkmış uluslararası siyasal ve hukuki yapıların sosyal sorumluluk ahlakını bir yandan kendilerinden dezavantajlı konumda olan ve onlar kadar kurumsallaşmamış olan küçük rakiplerinin aleyhine artık bir pazar olarak algılanan bütün topluma, diğer yandan da kendi iç bünyelerindeki çalışanlarına dayatmalarında olduğu gibi. Bu yeni moda ahlakın *dışsal olarak* firmalara, kurumlara ve iktidar merkezlerine toplumdaki pazarlanabilirlik değerlerini artırma olanağını verirken *içsel olarak da* onların çalışanları üzerindeki denetimlerini ve çalışanların üretkenliğini artırma gibi iki yönlü yarar sağladığı söylenebilir.⁸

Yeni ahlak söyleminin yukarıdaki ahlak-töre tartışmalarıyla olan ikinci önemli ilgisi, onun dikkatleri *içsel* ahlak üzerine çekip, sorunu bir iyi-kötü olma

nun yerini çok daha etkili ve sosyal hayatın çok daha derinlerine nüfuz etme kabiliyetinde olan disiplinlerin aldığı söyler.

⁸ Örneğin, Türkiye Bankacılar Birliği’nin iyi niyetle kaleme aldığı “Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık Etik İlkeleri”nde (2001: 1) meslek ve örgütsel etik olarak adlandırdığı ahlakın bu iki yönlü kullanımını şöyle tanımlıyor: “Meslek etiği, meslek grubunu oluşturan bireylerin kendi aralarında ve toplum ile olan ilişkilerini düzenlerken; örgütsel etik, örgütün içinden ve dışından kaynaklanan sorunların çözümünde belirli kurallar getirerek örgüt içi davranış kültürünün tanımlar”. İzleyen iki paragrafta bu meslek ahlakının hedefi daha da açık ifade ediliyor:

... bankaların aynı zamanda karlılık ve verimlilik ilkelerini amaç edinmiş olmaları, mesleki ve örgütsel alanda etik ilkelerine bağlı olarak çalışmalarını zorunluluğunu getirmektedir.

Bankacılık sisteminin büyütülmesi, bankacılık hizmet kalitesinin artırılması, kaynakların en iyi şekilde kullanılması, bankalar arasında haksız rekabetin önlenmesi amaçlarından yola çıkarak; bankaların gerek kendi aralarında ve diğer kurumlarla, gerekse müşteri ve çalışanları ile olan ilişkilerini etik ilkelere uygun şekilde düzenlemesi gerekmektedir. (...)

Etik ilkelerin temel amacı; bankacılık mesleğine toplumda mevcut saygınlık duygusunun sürekliliğinin sağlanması, meslek onuru olarak adlandırılan bu saygınlık duygusunun geliştirilerek sürdürülmesi ve bankacılık sektöründe istikrar ve güvenin korunmasıdır.

Bunu gördükten sonra 2001 yılında kabul edilen bu bankacılık etiğinin temel ilkelerinin banka batırmalarda ve o yıllarda sektör küçülürken toplu işten çıkarmalarda ne kadar uygulanıp uygulanmadığını araştırmak gerçekten ilginç olacaktır.

ekseni üzerine oturarak toplumsal hayatın törel (törebilimsel değil) yanını gözlerden gizleme yeteneğinde saklı. İçerisine 'yeni ahlak' sokulan her alana baktığımızda kalıp haline gelmiş ya da gelme eğilimindeki pratiklerle belirlenen ahlaki ilkeler arasında çarpıcı bir zıtlık görürüz. İşadamları birlikleri bir yandan dürüstlük, müşterilerine, çalışanlarına ve haklarına saygı vb. konularda ahlak nutukları atarken beri yandan da yerleşik davranış kalıpları haline gelmiş olan vergi kaçırma, rüşvet, toplu işten çıkarmalar gibi pratiklerden kendilerini alamazlar. Bu pratik ve teori (töre ve ahlak) arasındaki zıtlık ahlak söyleminin başat olarak belirlediği siyaset, kitle iletişimi, hekimlik, hukuk, bürokrasi gibi hemen her alanda karşımıza çıkar. Ahlak söylemine bakılacak olursa, sosyal durumların katılımcıları olan aktörler içinde buldukları durumların 'ahlaksızlığından' ve bunun yol açtığı karışıklık ve güvensizlik ortamından rahatsız olmaktadır ve bunun aşılabilmesi için herkesin Kant'ın ve Hegel'in başlangıçta olduğunu söyledikleri 'mutlak özgürlüklerinden' (her şeyi yapabilme, her haliyle yiyebilme özgürlüğünden) vazgeçmeye gönüllüdürler. Tek koşul başkalarının da vazgeçmesini sağlamaktır. Bu, tıpkı Hobbes'un, Locke'un, Rousseau'nun ve Kant'ın sözünü ettikleri *ilk kaostan*, bütün insanlığı bir tür olarak tehdit eden 'herkesin herkese karşı savaşı halinden' insanın, akıl aracılığıyla, kendi özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçmesi ve vazgeçtiği özgürlükleri bir başka otoriteye teslim etmesi gerektiği düşüncesini çağırır. Buna göre, ancak bu yolla dünyadaki kötülükler aşılanacak, 'herkesin herkese karşı savaşı' sona erecek ve insanlar bir egemenin yönetimi altında 'kalıcı barışa' ererek rahat ve huzura kavuşabileceklerdir.

Bu tarz düşüncenin önemli bir yanı da bu sonuncu *uzak* hedefin (yani kalıcı barışa dayanan kozmopolit bir dünya düzeni idealinin) benimsenmesiyle ortaya çıkar. Toplumu değiştirmeye, onu kötülüklerden arındırma adına yönelen bu uzak hedef hem onun adına hareket ettiğini iddia eden iktidarın topluma her türlü müdahalesinin⁹ gerekçesini ve meşruiyet zeminini oluşturur hem de bu iktidarın *şimdi* varolan uyumsuzluk ve sorunlarının etkili bir şekilde eleştirilmesinin önüne geçer.¹⁰ Bu da, günümüzün bütün şeffaflık iddialarının aksine, toplumsal pratiklerin nedenlerinin, onu ortaya çıkaran dinamiklerin doğru dürüst anlaşılmasının önündeki en ciddi engellerden birisini oluşturur. Oysa törebilim açısından, törel olan tanımları herkese, her toplumsal kesime göre değişen ve belli bir içeriği olmayan iyinin ve kötünün ötesinde değerlendirilmek zorundadır. İnsanlar içinde buldukları belli toplumsal durumlarda, canlarının istedikleri gibi, *içsel* ahlaklarının onları yönlendirdiği gibi davranamazlar. Bu açıdan bakıldığında, Batı felsefesine egemen olan başlangıçta 'mutlak özgürlüğe' sahip istenç düşüncesinin ne kadar

⁹ Bu bağlamda, özellikle Amerika'nın ve Batılı müttefiklerinin Yugoslavya, Afganistan ve Irak müdahalelerinden sonra Birleşmiş Milletler ve benzeri uluslararası (artık daha çok uluslararası diye tanımlamak yerinde olacak) kuruluşların gündemine giren ve pek popüler olan 'uluslararası müdahale' kavramını da amadan geçmeyelim.

¹⁰ Cevap her zaman hazırdır: "Evet, ama hiçbir şey mükemmel olamaz, bazı sorunlar olmasına rağmen biz daha iyiye doğru ilerlemek için çalışıyoruz. Bize karşı olmak, daha iyiye yönelmeye karşı değildir".

yanıltıcı olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü, varlığının ilk biçimlenişinden itibaren insan varlığı kendisini *dışsal* bir durumla çevrelenmiş olarak bulur. Bu *dışsal* durumun dinamikleri davranışları tek tek belirlemese de onların ufkunu çizer ve davranış kalıpları bu *dışarıdalık*, öznel-arasındalık durumunda istenç-direnç-karşıistenç ilişkileri içinde belirir. Böylesi bir *dışarıdalık* halinde biçimlenen toplumsal pratiklerin ısrarla *içsel* olarak belirlenen bir ahlaka göre iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesi ise ancak iki şeye işaret edebilir: ya Kant'ın sözünü ettiği henüz aydınlanmamış ve ahlaki emri kendi kendisine buyurarak kendisini sınırlamayı öğrenememiş aymazlığın saflığına ve boyun eğişine, ya da gene onun 'efendi', Hobbes'un 'egemen', Foucault'nun *governmentality*, gerçek post-modernlerinse 'küresel yönetim' dediği sürece.

Böylece 'yeni' ahlak söyleminin günümüzdeki iki tezahürü belirlenmiş olur. Ahlakın safdillik olarak tezahür edişinde en önemli özelliği onun 'genel duyuya' (*common sense*)¹¹ dayanıyor olmasıdır. Bu haliyle henüz felsefeyi tam olarak yedegine alamamış olan bu safdil ahlak kendisini 'iyi niyet' çağrılarında belli eder. Yeni ahlak dalgasının dünyadaki önemli merkezlerinden birisi olan Dünya Dinleri Parlamentosu'nun 1993'te yayınlamış olduğu "Küresel Bir Ahlaka Doğru Bildirgesi"nin insanları çağırdığı ahlakın temellerini safdilane bir şekilde bütün dünya dinlerindeki iyiye ve güzele oturtmaları da bunu gösteriyor. Türkiye Bankacılar Birliği'nin "Etik ilkeleri"nde, etiğin "insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları, kuralları, doğru-yanlış ya da iyi-kötü gibi ahlaki açıdan araştıran ölçüler bütünü" olarak anlamsız ve tutarsız bir şekilde tanımlanmış olması da bu konudaki bir başka örnek. Bu 'iyi niyete çağrı'ların öbür yüzünde ise kendisini bütün kuvveti, zorlayıcılığı ve ezme kapasitesiyle son yıllarda kendisini gösteren 'müdahale hakkı' (erki demek daha doğru olabilir) hukuku bulunur. Kant'ın bütün insanseverliğine, ahlaki buyruğa boyun eğişine, kalıcı barış ve daha insani bir düzen özlemine gene onun "Kalıcı Barış"ta (1983: 133) şiddetle vurguladığı şu slogan ne kadar uygun düşüyor: "*Fiat justia, preat mundus* —dünyanın bütün rezillerinin yok etme pahasına, bırak adalet hüküm sürsün". Ne güzel, muhalefetsiz, pürüzsüz, sorunsuz ve adil bir dünya, adeta 'hepimizin' özlemi (!). Nedense, insanın bunu görünce ahlak söyleminin üzüm yemekten çok bağcıyı dövmeye yaradığından kuşkulanası gelmiyor.

¹¹ Burada '*common sense*' terimini Türkçe 'sağ duyu' yerine 'genel duyu' olarak çevirmek daha doğru olacak. Çünkü, Türkçede sağ duyu terimi genel olarak aklıbaşında her insanda olduğu varsayılan 'izan' yani 'doğru anlama' yetisine gönderme yaparken, İngilizce '*common sense*' daha çok konunun özel olarak uzmanı olmayan sıradan insanların uzmanlık isteyebilen bir konu hakkındaki deneyimlere dayalı (pek de felsefi ve bilimsel olmayan) görüş tarzı olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Aristotle, 1985, *Nicomachean Ethics*, in Barnes, Jonathan (yay.), *The Complete Works of Aristotle*, Vol. II, The Princeton University Press, Princeton, içinde sh. 1729-1867.
- Foucault, Michel, 1979, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage Books, New York.
- 1980a, "Two Lectures", *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, The Harvester Press, Sussex, içinde sh. 78-108.
 - 1980b, "Powers and Strategies" , *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, The Harvester Press, Sussex, içinde sh. 134-145.
 - 1980c, "The Eye of Power" , *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, The Harvester Press, Sussex, içinde sh. 146-165.
 - 1980d, "The History of Sexuality" , *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, The Harvester Press, Sussex, içinde sh. 183-193.
 - 1984, *The History of Sexuality: An Introduction*, Penguin Books, Harmondsworth.
 - 1986, *The History of Sexuality, Vol. II: The Use of Pleasure*, Vintage Books, New York.
- Habermas, Jürgen ve Jacques Derrida, 2003, "February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe", *Constellations*, Vol. 10, No. 3, pp. 291-297.
- Hegel, G. W. F., 1996, *Elements of the Philosophy of Right*, çev. H. B. Nisbet, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kant, Immanuel, (1775-1780) 1963, *Lectures on Ethics*, Harper & Row, New York.
- (1784) 1983, "Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Intent", Kant Immanuel, 1983, *Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History, and Morals*, çev. Ted Humphrey, Hackett Publishing Co., Indianapolis, Cambridge, sh. 29-40 (Türkçe metindeki kısaltılmış başlık: "Evrensel Tarih").
 - (1785) 1956, *Groundwork of the Metaphysic of Morals*, Harper & Row, New York.
 - (1786) 1983, "Speculative Beginning of Human History", Kant Immanuel, 1983, *Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History, and Morals*,

çev. Ted Humphrey, Hackett Publishing Co., Indianapolis, Cambridge, sh. 49-60 (Metin içinde kısaltılmış başlık: “İnsanlık Tarihi”).

- (1788) 1975, *Critique of Practical Reason*, The Bobbs-Merril Comp., Indianapolis.

- (1793) 1983, “On the Proverb: That may be True in Theory, But is of No Practical Use”, Kant Immanuel, 1983, *Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History, and Morals*, çev. Ted Humphrey, Hackett Publishing Co., Indianapolis, Cambridge, sh. 61-92 (Metin içinde kısaltılmış başlık: “Teori ve Pratik”).

- (1794) 1983, “The End of All Things”, Kant Immanuel, 1983, *Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History, and Morals*, çev. Ted Humphrey, Hackett Publishing Co., Indianapolis, Cambridge, sh. 93-105 (Türkçe başlığı: “Herşeyin Sonu”).

- (1795) 1983, “To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch”, Kant Immanuel, 1983, *Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History, and Morals*, çev. Ted Humphrey, Hackett Publishing Co., Indianapolis, Cambridge, sh. 107-143 (Metin içinde kısaltılmış başlık: “Kalıcı Barış”).

- (1797) 1991, *The Metaphysics of Morals*, Cambridge University Press, Cambridge ve New York.

Parliament of the World’s Religions, 1993, *Declaration Toward a Global Ethic*, Chicago.

Plato, 1980, *Republic*, Hamilton, Edith and Huntington Cairns (yay.), *The Collected Dialogues of Plato (Including Letters)*, Princeton University Press, Princeton NJ, içinde sh. 575-844.

Ringen, Stein, 2004, “Wealth and Decay: Norway Funds a Massive Political Self-Examination —and Finds Trouble for All”, *Times Literary Supplement*, February 13, no. 5263, sh. 3-5.

Türkiye Bankalar Birliği, 2001, “Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık Etik İlkeleri”, İstanbul.

